
Commendatio animae - Lutje paradigme dhe skena biblike në ritin mortor paleokristian nga provinca Praevalis / *Commendatio animae – Paradigm Prayer and Biblical Scenes of the Early Christian Funerary Ritual in the Praevalis Province*

Gëzim Hoxha

Citer ce document / Cite this document :

Hoxha Gëzim. Commendatio animae - Lutje paradigme dhe skena biblike në ritin mortor paleokristian nga provinca Praevalis / *Commendatio animae – Paradigm Prayer and Biblical Scenes of the Early Christian Funerary Ritual in the Praevalis Province*. In: Iliria, vol. 34, 2009. pp. 131-152;

doi : <https://doi.org/10.3406/iliri.2009.1085>

https://www.persee.fr/doc/iliri_1727-2548_2009_num_34_1_1085

Fichier pdf généré le 19/03/2019

Gëzim HOXHA

**COMMENDATIO ANIMAE - LUTJE PARADIGMË DHE SKENA
BIBLIKE NË RITIN MORTOR PALEOKRISTIAN NGA
PROVINCA PRAEVALIS***

DANIEL DE LACO LEONIS
TRIS PVERI DE ECNE CAMI
SVSANA DE FALSO CRIMINE
DIVNAN DE VENTRE QVETI LIBERATUS EST
ABRAM ETET EVAM
DOMNVS LAIARVM *resuscitat*
Petrus virga percouset, fontis ciperunt quorere

C.I.L. ₃, supp. 1-3, 10190

Insc. Lat. Vet. ² n. 2426

Gjurmët e periudhës së hershme kristiane në provincën Praevalis paraqesin një aspekt mjaft interesant të historisë së saj. Në tërësinë e tyre, të dhënat burimore për këtë periudhë janë të pakta. Burimet e rralla historike, aktet e koncileve kishtarë dhe korespondenca e trashëguar në mes papëve dhe peshkopëve, japin një panoramë historike, e cila gradualisht po pasurohet me të dhënat e reja të arkeologjisë¹.

Dy kupa lutjesh me paraqitje figurash biblike nga territori i provincës Praevalis janë dy nga objektet më mbresëlënëse të periudhës paleokristiane. Për tematikën dhe funksionin e tyre të përbashkët, ata do të trajtohen së bashku në këtë punim.

Në Muzeun Historik të qytetit të Shkodrës gjendet një kupë terrasigillata me zbukurime në relief, i cila ka origjinë veriafrikane. Ajo është gjetur në një varrezë në

---

* Ky artikull është botuar edhe në librin *In Memoriam*, Aleks Buda në 100 vjetorin e lindjes. Tiranë, 2010 f. 295-313. Për arsye të një gabimi teknik në shtyp, e gjetëm me vend që ta ribotojmë këtu, me disa plotësime të reja në tekst, me ilustrime me të plota dhe me një përmbledhje në gjuhën angleze.

fshatin Kalldrën, rreth 18 km në veri të Shkodrës, pranë stacionit rrugor *Cinna*, të shënuar në itinerarin *Tabula Peutingeriana*.²

Kupa me një diametër prej 17.5 cm është e zbukuruar në anën e saj të brendëshme me figura në relief (Fig. 1). Një figurë mashkullore qëndron mbi një zokol ndërmjet dy luanëve të paraqitur në pozicion kërcënues. Trupi pothuajse lakuriq mbulohet në mes nga një përparje (Perizoma). Pozicioni i duarve dhe i kraheve i përgjigjet më së miri gjestit të atëherëshëm të lutjes, çfarë na kujton skenën biblike nga Testamenti i Vjetër të “Danielit në shpellën e luanëve” (**Dan, 6, 23**). Përkundraill Danielit, një kanistër frutash, me fundin e drejtuar nga qendra e kupës, e plotëson hapësirën boshe pa figura.³

Fig. 1. Kupa e Kalldrunit (Danieli në shpellën e luanëve).

Kjo kupë është një enë e veçantë e prodhimit veriafrikian *terra sigillata chiara*, e zbukuruar me paraqitje figurash në relief. Sipërfaqja e lëmuar e anës së brendëshme shërbente si një sfond i përshtatëshëm për figurat në relief të realizuara me matrice. Enë të tilla qeramike të cilësisë së lartë kanë qenë prodhuar që prej shekullit të III pas. Kr. në Afrikën e Veriut⁴. Kështu, “Kupa e Kalldrunit,, përbën një dëshmi kuptimplote për veprimtarinë e eksportuese të punishteve të antikitetit të vonë. Për një

¹ Për procesin e kristianizimit në këtë provincë shih: DUVAL, POPOVIĆ, 1984, f. 552-554; MIJOVIĆ, 1978, f. 641-678; HOXHA, 2003 f. 109-127, 177-178; HOXHA, 2005, f. 169-191.

² TAB PEUT. MILLER. IR. COL. 462-471; Shih edhe ANAMALI, KOMATA, 1978, f. 104-106.

³ ALBANIEN, 1988, Kat. Nr. 355, f. 443, përgatitur nga S. Anamali.

⁴ SALOMONSON, 1979, f. 51-57.

eksport të tillë dëshmojnë tanimë edhe shumë enë apo fragmente enësh terra sigillata të prodhimit veriafrikian, të gjetura gjatë gërmimeve arkeologjike në qytetin e Shkodrës (Scodra)⁵ dhe së fundmi në qytetin e Lezhës (Lissos-Lissus)⁶.

Prej kohësh është vërejtur se në kuadrin e ndryshimeve fetare në shekujt III dhe IV pas Kr. në kupa të tilla me zbukurime në relief janë paraqitur skena pagano-mitologjike, neutrale apo së fundi edhe skena kristiane.

Sipas Eusebius nga Cesarea, skena me paraqitjen e “Danielit në shpellën e luanëve” ishte një nga emblemat më të preferuara të perandorit Konstantini i Madh.⁷ Në shekullin e III pas Kr. kjo skenë ka qenë paraqitur në pikturat e monumenteve mortore në Romë. Në sargofagët paleokristianë, kjo skenë shfaqet për herë të parë në gjysmën e dytë të shekullit të III pas. Kr. Më vonë ajo u paraqit gjithnjë e më shpesh në artet figurative. Këtij grupi i përket gjithashtu edhe “Kupa e Kalldrunit” e Muzeut Historik të Shkodrës.

Në pikpamje studimore mund të debatohet nëse motivi ynë mund të ketë lindur si reminishencë nga repertori figurativ i kohëve pagane. Fakti që Danieli i kësaj kupe mban një përparje (Perizoma) dhe është i pozicionuar ndërmjet dy luaneve do të mund interpretohej si një ndikim nga ndeshjet luftarake në arenat e amfiteatrove ose të kuptohej si një nga skenat e të ashtuquajturve martirë “*ad leones*”⁸.

Studiues të fushës së artit paleokristian e kanë venë në dukje faktin se Noe, Danieli, tre të rinjtë hebrej, dhe nga një herë edhe Abrahami me Isakun paraqiten me duart e ngritura lart, në një mënyrë të atillë, sa që me të drejtë këto trajtesa të mund të karakterizohen si “orantë biblikë”. Lutja për shpëtim këtu duket se është shprehur qartë.⁹

Edhe në “Kupën e Kalldrunit” kemi të bëjmë pikërisht me një “orant të tillë biblik”, i cili personifikohet tërësisht me lutjen për shpëtim. Këtë e tregojnë më së miri elementet ikonografike të skenës së paraqitur në relief. Pozicioni i qëndrimit si orant i figurës njerëzore në mes të dy luanëve kërcënues, por të shtangur, tregon qartë se këtu kemi të bëjmë me shpëtimin e mbinatyrshëm të profetit Daniel¹⁰ (**Dan, 6, 23**).

Një kupë e tille e ngjashme e zbukuruar me figura në relief, nga Koleksioni Karl Löffler, është botuar në vëllimin e III të katalogëve shkencorë të Römisch-Germanisches Museum të Këln-it (Gjermani)¹¹. Kupa me origjinë nga Afrika e Veriut paraqet të njëjtën skenë biblike, por me disa ndryshime stilistike nga “Kupa e Kalldrunit” (Fig. 2). Në

⁵ HOXHA, 1995. f. 249-266.

⁶ HOXHA, 2007, f. 85-86 : Shih edhe raportet e gërmimeve arkeologjike në Lezhë ne vitet 2006-2007, veçanërisht sektorët B dhe C. Ruhen në Arkivin e Institutit Arkeologjik Tiranë.

⁷ Vita Const. 3, 49.

⁸ WILPERT, 1903, f. 42 dhe 335; WACKER, 1954, f. 10, 37

⁹ STUIBER, 1957, f. 168,

¹⁰ STUIBER, 1957, f. 168, 183-184, 186-192

¹¹ LA BAUME- SALOMONSON, 1976, Nr. 603, Taf. 60, 3; SALOMONSON, 1979, f. 55-57 Pl. 45; E njëjta kupë tek : AUSSTELLUNG FRANKFURT, 1983, f. 683-684, nr. kat. 261.

pikpamje ikonografike, skena e Danielit në kupën tonë gjen më shumë paralele me paraqitjen e këtij profeti në një relikuar prej argjendi të gjetur në Nea Herakleia (Kalkidikë-Greqi), i cili ruhet sot në Muzeun Arkeologjik të Selanikut.¹² (Fig. 3)

Fig. 2. Kupa e Këlnit nga Koleksioni K. Löffler (sipas Sörries, 2005, Kat. 284, Taf. 24).

Fig. 3. Relikuari nga Nea Herakleia (sipas Buschhausen, 1984, Abb. 1 S. 344).

Paraqitja e skenës biblike “Danieli në shpellën e luanëve” është një dukuri e njohur në objektet e periudhës paleokristiane në territorin e Ilirikut. Mund të përmendim këtu realizime skenash të tilla në pikturë, të paraqitura në tre varre paleokristiane nga Selaniku.¹³ Dy paraqitje tjera, respektivisht nga një mozaik dhe nga një sargofag, vijnë nga Poreçi (Parentium - Kroaci).¹⁴ Kjo skenë është realizuar edhe në dy relikuarë me origjinë nga Novalje (Kroaci)¹⁵ dhe Nea Herakleia (Kalkidikë-Greqi)¹⁶ (Fig. 3). Një shembull domethënës përbën edhe paraqitja e kesaj skene në mes të figurave biblike të skalitura në një kupë qelqi me origjinë nga Podgorica¹⁷ (Mali i Zi) (Fig. 6-13). “Danieli në shpellën e luanëve” është paraqitur si figurë në relief në tri pllaketa prej balte, të gjetura në gërmimet në kështjellën e Vinica-s (Maqedoni)¹⁸ (Fig. 4), dhe në gdhendjen mbi një bisht krehëri prej kocke, të gjetur në varrezën e Kranj-Lajh-ut

¹² BUSCHHAUSEN, 1984, f. 343-347, fig. 1

¹³ PAZARAS, 1981, f. 373-389 ; SÖRRIES, 2005, nr. Kat. 71-73, f. 58-59.

¹⁴ Shih respektivisht për paraqitjen ne mozaik: PRELOG, 1994, Tab. XXX dhe XXXIII: dhe për paraqitjen në sargofag : DRESKEN-WEILAND, 1998, f. 153.

¹⁵ Sjaž zadarskih riznica. Sakralna umjetnost na produkcju. Zadarske nadbiskupije od IV do XVIII. Stoljeca, Zagreb, 1990. nr.kat. 18, f. 301.

¹⁶ BUSCHHAUSEN, 1984, f. 343-347, fig. 1

¹⁷ LEVI, 1963, f. 55-60; BANC, 1966, fig. 27-31, teksti f. 281; LJUBNIKOVIAE-COROVIAE, 1967, f. 85-92

¹⁸ BALABANOV, KRSTEVSKI, 1991, f. 16, 28-29, fig. 69, f. 43

Fig. 4. Pllakë balte nga Vinica (Maqedoni) (sipas Balabanov-Krstevski, 1991).

(Slloveni).¹⁹ (për të gjitha gjetjet e sipërpërmendura shih hartën Fig. 5)

Duke u mbështetur tek ikonografia e Danielit me përparje (Perizoma)²⁰ ashtu edhe mbi bazën e kontekstit arkeologjik të gjetjes, “Kupa e Kalldrunit” mund të datohet në mesin e shekullit të IV pas. Kr.²¹ Në mbështetje të këtij datimi ne po sjellim edhe një argument tjetër,

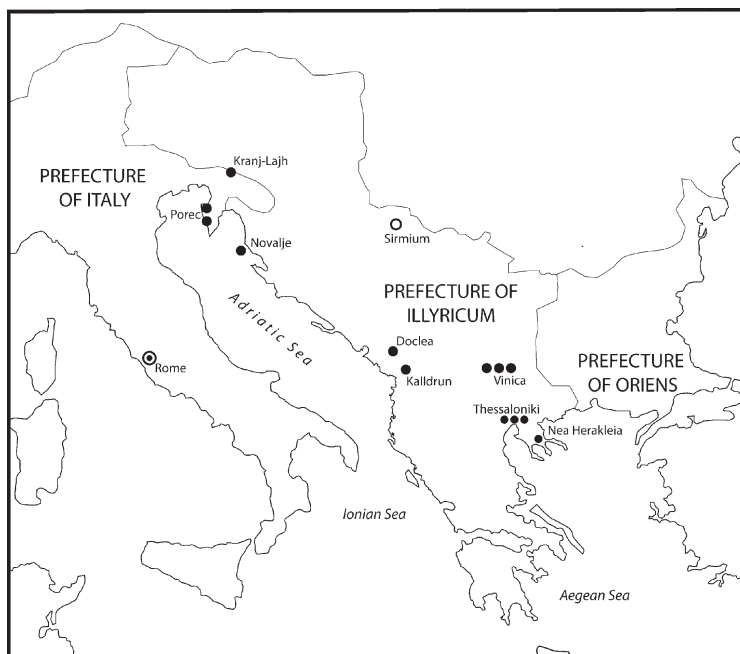

Fig. 5. Ilirik, gjetjet me paraqitjen e “Danielit në shpellën e luanëve”.

¹⁹ STARE, 1980, f. 78; KNIFLE, SAGADIN, 1991. nr. kat. 68, f. 108

²⁰ Krahaso shembujt tek: WACKER, 1954, f. 10; BUSCHHAUSEN, 1984, f. 343-347, fig. 1-3

²¹ ANAMALI, KOMATA, 1978, f. 104-106; SÖRRIES, 1983, f. 24-25.; ALBANIEN, 1988, Kat. Nr. 355, f. 443, përgatitur nga S. Anamali.

faktin që kjo kupë e Kalldrunit është gjetur së bashku me një enë tjetër terra sigillata afrikanoveriore e tipit të njohur Atlante XLVIII, 14²², e datueshme gjithashtu në mesin e shek. IV pas. Kr.

Mund të pranohet se kjo kupë ka shërbyer si një objekt kulti në ceremonitë fetare mortore. Vendgjetja e saj në hapësirën e një varreze, forma fizike e saj, pa fund, ashtu edhe paraqitja figurative në relief me një skenë biblike, na tregojnë për këtë funksion. Ka shumë gjasa që përdorimi i saj në procesin celebrues të varrimit, ka qenë shoqëruar me lutjen paradigmatike (standart) të llojit *Ordo commendationis animae*.²³

Kryerjen e një lutjeje të tillë na e tregon në mënyrë më të plotë edhe një gjetje e vjetër me origjinë nga varreza perëndimore e qytetit të Doclea-s,²⁴ jo më tepër se 30 km në veri të vendgjetjes së Kalldrunit. Bëhet fjalë për të ashtuquajturën “Kupa e Podgoricës”.

Jo vetëm skenat biblike të paraqitura në këtë kupë prej qelqi, por edhe historia e gjetjes dhe ndryshimet e zotëruesve të saj, duke kaluar nga një dorë në tjetrën, paraqesin aspekte mjaft interesante të historisë së këtij objekti me vlera të jashtëzakonshme.

Kupa prej qelqi është gjetur rastësisht, mbas një beteje në mes turqëve dhe malazezëve, ndoshta në vitin 1870, gjatë punimeve për hapjen e një varri brenda sipërfaqes së një varreze antike²⁵ (Fig. 6). Pak kohë më pas ajo u bë pronë e konsullit të atëhershëm italian në Shkodër M. Perrod, i cili e ekspozoi këtë gjetje në muzeumin e tij. Këtu kupa u pa për herë të parë nga ish drejtori i shkollës franceze në Athinë A. Dumont, i cili e skicoi dhe e publikoi këtë skicë në vitin 1873²⁶. Ky publikim tërhoqi vëmendjen e një prej themeluesve të arkeologjisë kristiane J. B. de Rossi, i cili, mbi bazën e skicimit të publikuar nga Dumont, i bëri një publikim paraprak kësaj kupë në vitin 1874.²⁷

Me synimin për të lexuar saktë mbishkrimet e kësaj kupe, ai u përpoq të gjente mundësi për ta parë me sytë e vet këtë objekt, por fillimisht nuk pati sukses. Në atmosferën e luftërave ballkanike, zotëruesi i kupës u shpërngul nga Shkodra në Sarajevë. Atje kupa u ble nga koleksionisti me origjinë ruse A. Basilewski, i cili asokohe jetonte në Paris.²⁸ Pikërisht këtu Basilewski e ftoi të mirënjohurin de Rossi dhe e befasoi duke ja treguar kupën e shumkërkuar prej qelqi. Përveç kësaj, ai i vuri në dispozicion de Rossit edhe një vizatim mjaft të saktë, me qëllimin që ai ta studionte dhe ta publikonte në mënyrë më të plotë.²⁹ Me shitjen koleksionit Basilewski mbaroi edhe „odisea” e „Kupës së Podgoricës,, Me këtë ndryshim pronësie, ajo fitoi qytetarinë e Shën Petërsburg-ut dhe gjendet edhe sot në koleksionin e Muzeumit “Ermitage,,³⁰ Nga ajo kohë e

²² “ATLANTE, 1981, f. 105-106, Tav. XLVIII, 14-15. Fotografi të këtyre dy kupave janë publikuar edhe nga SÖRRIES, 1983, fig. 29.

²³ STUIBER, 1957, f. 169-170

²⁴ Për vendgjetjen e saktë ka shkruar LJUBNIKOVIAË-ËOROVIAË, 1967, f. 91

²⁵ STICOTTI 1913, f. 39 dhe shënimi nr. 44 në këtë faqe

²⁶ DUMONT, 1873, f. 71-73 ;

²⁷ DE ROSSI, 1874, f. 153

²⁸ DARCEL, BASILEWSKI, 1874

²⁹ DE ROSSI, 1877, f. 86-95, Pl. V-VI; DE ROSSI, 1884-1885, f. 86-94

³⁰ BANC, 1966, fig. 27-31, teksti f. 281

deri më sot, d.m.th qysh prej 140 vjetësh, kjo kupë qelqi me skenat biblike të paraqitura në të, ka qenë vazhdimisht një objekt kërkimesh e studimesh.³¹

Por, i pari përparim i rëndësishëm në interpretimin e skenave biblike të paraqitura dhe në leximin mbishkrimeve pranë tyre, mbetet puna themelore e E. Le. Blant mbi sargofagët paleokristianë të qytetit Arles³² të provincës Gallia Narbonensis (sot, në Francën e Jugut). Mbi bazën e këtij punimi lindën më vonë punime të tjera të rëndësishme të studiuesve si P. Levi³³, A. Banc³⁴ dhe M. LjubnikoviæËoroviæ³⁵.

Fig. 6. "Kupa e Podgoricës".

³¹ DUMONT, 1873, f. 71-73; DE ROSSI, 1874, f. 153.; DE ROSSI, 1877, f. 86-95 Tab. V-VI.; LE BLANT, 1878, f. XXVIII-XXX, pl. XXXV; GARRUCI, 1881, tome VI, pl. 443, nr. 3; MORWAT, 1882, f. 296-297.; KRAUS, 1882, f. 614, Fig. 220.; G. B. DE ROSSI, *Bulletino di Archeologia Cristiana*, serie quarta, anno terzo, Roma, 1884-1885, f. 91; PERATE, 1892, f. 351-352, fig. 241.; CABROL, LECLERCQ, 1914, f. 3008-3011, fig. 3336.; WULF, 1914, f. 69-70, Abb. 55.; MARUCCHI, 1923, f. 292-293; DELA FERTE, 1958, f. 110.; LEVI, 1963, f. 55-60, fig. 1-4.; BANC, 1966, Fig. 27-31, teksti f. 281; ICG, 1967, f. 263-264, fig. 17; LJUBNIKOVIAËËOROVIAË, 1967, f. 85-92; *Iskusstvo Vizantii v Sobranija SSSR*, Moskva, 1977, Kat. Nr. 92, f. 76; MIJOVIAË, 1987 f. 84-86, fig. 36-37; MIJOVIAË, 1980, f. 96; KAISER-MIN, 1983, f. 325, fig. 142; LEVI, 1993, f. 158-166; PIPEROVIAË, 2001, f. 38-39

³² LE BLANT, 1878, f. XXVIII - XXX, pl. XXXV.

³³ LEVI, 1963, f. 55-60; LEVI, 1993, f. 158-166

³⁴ BANC, 1966, fig. 27-31, teksti f. 281.

³⁵ LJUBNIKOVIAËËOROVIAË, 1967, f. 85-92

“Kupa e Podgoricës” është një “*patera*” (kupë për kryerjen e lutjes) e punuar në qelq të bardhë transparent dhe ka formë të thjeshtë konkave pa fund. Diametri i saj në buzë është 24 cm., ndërsa thellësia është 5.5 cm. Figurat dhe mbishkrimet shoqëruese të tyre janë realizuar me teknikën e gërvishtjes në sipërfaqen e brendëshme të kupës.

Këtu janë paraqitur shtatë skena me subjekt nga Testamenti i Vjetër dhe një skenë me subjekt nga Testamenti i Ri. Në qendrën e kupës është vendosur skena me sakrificën e Abrahamit (**Zan, 22**, 1-19), e cila ndjek qartë ikonografinë e zakonshme të temës dhe ka të shprehura qartë disa elemente figurative nga arti kopt.³⁶

Ndërsa për rreth kësaj skene qendrore janë vendosur në mënyrë rrethore shtatë skena biblike të shoqëruara me mbishkrime latine, të shkruara në shumicë me germa të mëdha (*majuscule*), por disa pjesë edhe me germa të vogla (*minuscule*).

1. DANIEL DE LACO / LEONIS -

(Danieli në shpellen e luanëve) (**Dan., 6**, 23), (fig. 12)

2. TRIS PVERI DE EGNE / CAMI -

(Tre të rinj hebrej në furrën e zjarrtë) (**Dan, 3**, 20-30), (fig. 13)

3. SVSANA / DE FALSO CRI / MINE.-

(Suzana shpëton nga akuza e rreme) (**Suppl. Dan, 13**), (fig. 10)

4. DIVNAN DE VENT / REQVETI LIBERATUS EST.-

(Profeti Jonas shpëton nga gëlltitja e balenës) (**Gio, 1-4**). (fig. 9)

5. ABRLM ETET EV/AM -

(Adami dhe Eva pranë pemës së njohjes) (**Zan, 3**, 20; **4**, 1, 25; **5**, 1-5) (fig. 7),

6. DOM NVS / LAIARVM / re/suscitat -

(Jezu Krishti ringjall Lazarin) (**Gen,11**, 1-44), (fig. 11)

7. *Petrus virga perco/uouset / fontis cipe/runt quore/re -*

Pjetri (në vend të Moisiut) qëllon me shkop...burimet fillojnë të rrjedhin)

(**Es. 17**, 1-7), (fig. 8)

Në mbishkrimet shoqëruese të skenave të veçanta janë vërejtur disa gabime të natyrës gjuhësore³⁷ dhe përmbytësore. Në mbishkrimin e skenës së “*mëkatit të parë*” në vend të emrit ADAM është shkruar gabimisht ABRAM (Fig. 7). Në skenën e njohur të Moisiut nga Testamenti i Vjetër, në vendin e shkëmbit Oreb është vendosur një pemë palme, e cila në traditën e hershme kristiane ishte simbol i jetës³⁸. Po ashtu në mbishkrimin shoqërues të kësaj skene, në vend të emrit Moisi është shkruar emri i apostullit Pjetër. (Fig. 8)

³⁶ LJUBNIKOVĽËËOROVĽË, 1967, f. 90.

³⁷ Sipas renditjes së tekstit të sipërshkruar, mbishkrimet bashkëshoqëruese të skenave të paraqitura do të lexoheshin kështu në mënyre korrekte:

DANIEL DE LACO LEONIS, TRES PUERIDE IGNE CAMINI, SUSANNA DE FALSO CRIMINE, JONAS DE VENTRE CETI LIBERATUS EST. ADAM ET EVAM, DOMINUS LAZARUM resuscitat, *Petrus virga percutit...fontes ciperunt currere.*

³⁸ LEVI, 1963, f. 59

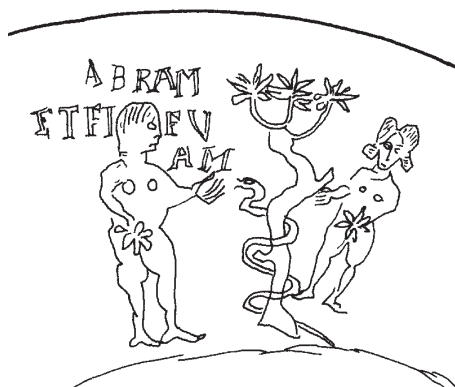

Fig. 7. Adami dhe Eva.

Fig. 8. Mrekullia e Shën Pjetrit (Moisiut).

Skena e Adamit dhe Evës përputhet në mënyrën e saj të kompozimit me shumicën paraqitjeve të ruajtura të skenës së „mëkatit të parë”. Prindërit e zanafillës paraqiten në të ashtuquajturën skemë figurative simetrike, me qëndrimin në këmbë djathtas dhe majtas një peme. Për ikonografinë e kësaj skene mund të konstatohet se këtu ka ngjashmeri figurative me paraqitjet të skenave të tilla në monumentet perëndimore të plastikes së sargofageve dhe të pikturës së katakombeve.³⁹

Katër mbishkrimet e para janë formuluar njëlloj, të lidhura përmbajtësisht me shprehjen *liberatus est*, e cila është shkruar vetëm tek mbishkrimi pranë skenës me profetin Jonas. (Fig. 6 dhe 9)

Të bazuar në historinë e dogmës kristiane, artistët paleokristianë përpiqeshin të paraqisnin kryesisht figura magjike të shpëtimit të mrekullueshëm. Ata kishin dijeni se profeti Jonas ishte një prej këtyre rasteve më të spikatura.⁴⁰ Prandaj ai gjendet i paraqitur

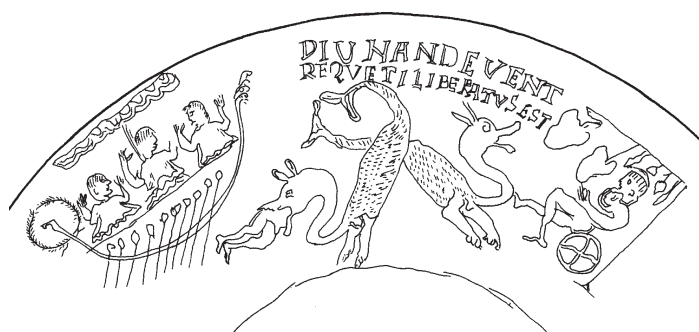

Fig. 9. Shpëtimi i profetit Jonas.

³⁹ DRESKEN-WEILAND, 1991, f. 107, 113.

⁴⁰ NARKISS, 1979, f. 64

shpesh së bashku me Noen, të mbrojtur nga përmbytja, Danielin e shpëtuar nga luanët, dhe tre të rinjtë hebrej, të shpëtuar nga furra e zjarrtë.

Praqitja e skenave të tilla, të lidhura përmbajtësisht, u referohet shembujve të shpëtimit pas kryerjes së lutjes. Me ndihmën e Zotit, viktimat njerzore është nxjerrë nga rreziku dhe është shpëtuar. Për këto mrekulli ekzistojnë tekste të panumërta, që rendisin njëri pas tjetrit elemente të shumta biblike. Të tilla koleksione shembujsh, të quajtura *Summarien*, kanë qenë themeli bazë për formulimet e lutjeve.

Tek ky themel e kanë burimin të ashtuquajturat lutje-paradigmë (standart).⁴¹ E tillë është lutja për të vdekurit e njohur si : *Commendatio animae* (të falat e shpirtit). Në versionin e saj latinisht, kjo lutje është dëshmuar që nga fillimet e shekullit të V, por sipas burimeve është ende shumë më e vjetër⁴². Si skenat figurative ashtu edhe lutjet kanë si burim të përbashkët rezervën e Sumarieve kristiane të herëshme. Pjesët e tyre përkatëse në Testamentin e Vjetër janë ndikuar fuqishëm nga tradicioni judist i vonë dhe nga lutjet greke të kohës antike⁴³. Ndërthurje të tilla të paraqitjes së figurave biblike me lutjet përkatëse, i qëndrojnë besnike temës së shpëtimit në trajtën e një mrekullie të Zotit.

Ka raste kur lidhja ndërmjet pamjes figurative shpëtuese dhe fatit të të vdekurit mund të jetë aq e fortë, sa personazhi i vdekur të mund të barazohet me trajtën biblike. Këta kombinime përmbajtësore i referohen shpesh gjendjes së individit pikërisht në periudhën e ndërmjetme në mes të vdekjes dhe ringjalljes. Në këtë mënyrë i urohej atij qëndrimi në përrshpirtshmërinë e përkohëshme gjatë kësaj periudhe kalimtare⁴⁴. Por është vërejtur se ky vargan shpëtues nuk ka lidhje të vetme me fatin e të vdekurit. Vetë natyra e lutjeve tregon se ato mund të përdroreshin edhe për të gjallët në nevojë.

Këto lutje standart fillojnë gjithmonë me një shprehje në trajtë thirrjeje : “*Libera nos Domine, ... sicut liberasti...*” (Shpëtoje o zot, ... siç ke shpëtuar...). Në këtë mënyrë ata sillnin nga Bibla në kujtesën e njerëzve mrekullitë e njohura të Zotit. Është konstatuar se vetëm forma e lutjes mbetet standart. Ndërsa lista e mrekullive të përmendura ndryshon me kalimin e kohës, apo në përputhje me skenat figurative të paraqitura.

Përputhjet ndërmjet skenave biblike dhe mbishkrimeve shoqëruese në “Kupën e Podgoricës” për herë të parë janë ballafaquar nga E. Le Blant, me tekstet origjinale të konstitucioneve apostolike, të veprave të jetës dhe passioneve të martirëve. Në këtë mënyrë ai ka arritur ta formulojë kështu lutjen përkatëse:

⁴¹ STUIBER, 1957, f. 168-171; P. LEVI, 1963, f. 56-57.

⁴² KAISER-MIN, 1983, f. 325

⁴³ LE BLANT, 1878, f. XXIX, shënimi nr.10 ; STUIBER, 1957, f. 172 ; KLAUSER, 1961, f. 128-145 ; LEVI, 1963, f. 56-57; WEITZMANN, 1964, f. 401.

⁴⁴ STUIBER 1957, f. 173-175

“Libera nos, Domine, animam ejus, sicut liberasti,
 Danielelem de lacu leonum,
 tres pueros de camino ignis,
 Susannam de falso crimine,
 Jonam de ventre ceti...,
 Mosem de manu Pharaonis,..”⁴⁵

“Shpëtoje o Zot, shpirtin e shërbëtorit tënd/ ashtu siç ke shpëtuar,
 Danielin nga shpella e luanëve,
 tre të rinjtë hebrej nga furra e zjarrtë,
 Suzanën nga akuza e rreme,
 Jonas-in nga barku i balenës...
 Moisiun nga duart e Faraonit,...”⁴⁶

Prania e dy llojeve të shkrimit (*majuscule dhe minuscule*) dhe disa pasaktësira në këto mbishkrime shoqëruese, kanë çuar drejt mendimit se këtu mund të njihen dy duar mbishkrimesh dhe se mjeshtri i mbishkrimeve nuk ka qenë një latinishtfolës i lindur.⁴⁷

Megjithë problemet ende të diskutueshme si zevëndësimi i Moisiut me Pjetrin, i shkëmbit Oreb me një pemë palme, dhe futja në këtë cikël e skenës me Adamin dhe Evën, ikonografia duket se është menduar në mënyrë shumë të kujdesëshme. Sigurisht që këtu nuk bëhet fjalë për një realizim të llojit “*Biblia pauperum*”, por për paraqitje figurative shpëtuese, të cilat duhej të ishin një thirrje që u drejtohej besimtarëve për forcë besimi dhe durim⁴⁸.

Fig. 10. Skena me Suzanën.

Fig. 11. Ringjallja e Lazarit.

⁴⁵ LE BLANT, 1878, f. XXIX. Duke i ndenjbur besnik tekstit në latinisht, të paraqitur nga E. Le Blant, ne kemi ndryshuar këtu vetëm radhën e pjesëve të lutjes në përputhje me skenat e paraqitura në “Kupën e Podgoricës,,

⁴⁶ Përkthimi në shqip është ballafaquar edhe me versionin në gjermanisht, të paraqitur nga H. KAISER-MIN, 1983, f. 325.

⁴⁷ LEVI, 1963, f. 58, 60.

⁴⁸ WACKER, 1954, f. 25

Studiuesve u ka rënë në sy fakti se paraqitjet e skenave biblike janë realizuar në dy stile të ndryshme. Shumica e skenave tregojnë tipare të artit romak të vonë. Skenat me “Sakrificën e Abrahamit”, “Ringjalljen e Lazarit” dhe të “Pjetrit me burimin e mrekullueshëm” janë të ndikuara nga arti kopt ⁴⁹.

Po ashtu, me origjinë lindore duket edhe kostumi frigjian që mbajnë tre të rinjtë hebrej dhe vetë Danieli, paraqitjet e të cilit, në shumicën e rasteve të realizuara jashtë Romës, e tregojnë të veshur me kostumin persian apo frigjian.⁵⁰ Pikërisht ky element na sjell në kujtesë paraqitje të ngjashme në plastikën e sargofagëve të Ravennës⁵¹ dhe përfrime figurative me skena analoge, të paraqitura në objekte luksi si gema, objekte fildishi apo tekstili⁵².

Fig. 12. Danieli në shpellën e luanëve.

Fig. 13. Tre të rinjtë hebrej.

Po dëshmojmë këtu edhe një analogji shumë të afërt paraqitjeje ikonografike, që vjen nga rrethinat e qytetit të Shkodrës. Kjo është një ampulë prej balte apo pagure pelegrinësh, e cila është e zbukuruar njëlloj në të dy faqet me teknikën e relievit. Brenda një medalioni prej pikash në reliev është paraqitur skena me “Shejtin Menas ndërmjet dy deveve, i cili është veshur me kostumin frigjian dhe qëndron në pozicionin tipik të një oranti⁵³. (Fig. 14)

Paralelet këtu janë të qarta, si nga ana e skemës ikonografike, me profetin apo shejtin të vendosur në mes të dy kafshëve, ashtu edhe nga kostumi frigjian që mbajnë Shën Menasi tek ampula e Shkodrës, apo tre të rinjtë hebrej dhe Danieli në “Kupën e Podgoricës”,⁵⁴.

Është vënë re tanimë se në paraqitjet më të herëshme mbizotërojnë skenat nga Testamenti i Vjetër. Shembujt e ngjashëm nga Testamenti i Ri ishin ende në procesin

⁴⁹ LJUBNIKOVLAË-ËOROVLAË, 1967, f. 90.

⁵⁰ DRESKEN-WEILAND, 1991, f. 150

⁵¹ LAVRENCE, 1945, f. 28, shënimi 141 ; WACKER, 1954, f. 11, 19; MAIOLI, 1978, f. 188-189

⁵² MAIOLI, 1978, f. 189, shih edhe literaturën e cituar këtu; SÖRRIES, 2005, f. 44-144. Këtu përfshihet i gjithë katalogu me 337 paraqitje të Danielit në periudhen paleokristiane.

⁵³ HOXHA, 2003, f. 122-123, fig. 46, f. 178

⁵⁴ Madje ekziston edhe mundësia që motivi i Menasit të jetë huazuar për Danielin. Shih për këtë: WACKER, 1954, f. 11, shënimi nr. 1.

Fig. 14. Ampula e Shën Menasit nga Shkodra.

e tyre të lindjes. Në fillim ata paraqiten si një pjesë plotësuese apo shtesë për shembujt e sjellë nga Testamenti i Vjeter⁵⁵. Kjo vlen si për tekstet e përpiluara letrare ashtu edhe për paraqitjet figurative. Një shembull të tillë e paraqet edhe “Kupa e Podgoricës” me një skenë të vetme nga Testamenti i Ri, ku “Krishti ringjall Lazarin”. (fig. 11)

Mangësia e analogjive të plota me “Kupën e Podgoricës” me objekte nga rajonet e pasura me prodhime qelqi si ai Italisë së Veriut apo nga pellgu i lumit Rhein (Gjermani), e lënë ende sot të hapur problemin e vendprodhimit të kësaj kupe.

Detaje të tilla si mbishkrimet me germa të vogla (*minuscule*), zevëndesimi i shkëmbit me një pemë dhe paraqitjet e personazheve të veshura me kostumin e sipërpermendur frigjian, na bëjnë të mendojmë për një datim më të vonë se shekulli i IV pas. Kr.⁵⁶ Me këto elemente të realizimit dhe ikonografisë, datimi i kësaj kupe është për t’u vendosur me siguri më vonë se koha e prodhimit të “Kupës së Kalldrunit” me profetin Daniel në mes të luanëve.

Po ashtu, tanimë është e qartë se “Kupa e Podgoricës” është përdorur në celebrimin e ritit të varrimeve. P. Levi ka shprehur mendimin se kjo kupë është përdorur edhe si një *Gold-Glass* kristian⁵⁷. Në të mirë të këtij mendimi flet edhe fakti i zbulimit të kësaj kupe në hapësirën e një varreze paleokristiane, ndoshta në të djathtë të rrugës romake të Docleas. Në vitin 1892, P. Sticotti e pati vizituar këtë vendgjetje dhe pati siguruar një dëshmi direkte gojore se kjo kupë, me figura dhe mbishkrime të lara me ar, ka qenë gjetur pranë një varri, të murosur, pranë tre skeleteve njerzore dhe së bashku me objekte tjera prej qelqi⁵⁸.

⁵⁵ STUIBER, 1957, f. 172-173; KAISER-MIN, 1983 f. 325.

⁵⁶ WACKER, 1954, f. 19, shënimi nr. 2, ku datimi i këtij tipi të paraqitjes së Danielit është datuar në shekujt VI – VII pas Kr. ; STUIBER, 1957, f. 174, këtu autori e rendit “Kupën e Podgoricës, në paraqitjet shablone të vonëshme; Shih gjithashtu : LJUBNIKOVIA-ËOROVIA, 1967, f. 87-88. Këtu kjo kupë është datuar në shekullin e V ose në fillimet e shekullit të VI pas Kr.

⁵⁷ LEVI, 1963, f. 60.

⁵⁸ Shih: STICOTTI, 1913, f. 39 dhe shënimin nr. 44 në këtë faqe.

Problemet e diskutueshme në lidhje me ikonografinë dhe mbishkrimet shoqëruese të skenave të paraqitura dëshmojnë ende sot, 140 vjetë pas zbulimit të saj, një interes të mëtejshëm shkencor për këtë objekt, i cili ruan njëkohësisht edhe një vlerë të lartë artistike.

* * *

Të dyja kupat e lutjeve të trajtuara më sipër janë dëshmi kuptimplota për procesin e kristianizimit të popullsisë në provincën Praevalis gjatë periudhës së antikitetit të vonë. “Kupa e Kalldrunit” renditet ndër objektet e para me karakter kristian. Si objekt importi, ajo infiltron në gjirin e një popullsie, që përjeton procesin e kristianizimit ende në fillesat e veta.⁵⁹ “Kupa e Podgoricës” dëshmon një fazë më të avancuar të këtij procesi. Paraqitjet e saj figurative tregojnë ndikime si nga arti i vendeve të Lindjes ashtu edhe të Perëndimit. Në të njëjtën kohë, burimet historike, aktet kishtarë dhe rezultatet e kërkimeve arkeologjike tregojnë për një ndërthurje të ndikimeve si në kulturën materiale, ashtu edhe në atë shpirtërore, nga njëra anë nga Perëndimi ashtu edhe nga Lindja e Perandorisë së atëherëshme.⁶⁰ Kjo gjendje i përgjigjet më së miri edhe pozitës gjeografike të provincës Praevalis që është pothuajse e barazlanguar nga dy kryeqendrat respektive, Roma dhe Konstantinopoli.

---

⁵⁹ ALBANIEN, 1988, f. 433

⁶⁰ HOXHA, 2003, f. 109-127, 177-178; HOXHA 2005, f. 169- 192.

Literatura

- ALBANIEN, 1988: ALBANIEN-Schätze aus dem Land der Skiptaren, Mainz am Rhein, 1988, Kat. Nr. 355, S.443, përgatitur nga S. Anamali.
- ANAMALI, KOMATA, 1978: S. ANAMALI, D. KOMATA, *Varrezat e Kaldrunit (Koplik)*, Kuntari i Muzeut Popullor të Shkodrës, Nr, 3-4, Shkodër, 1978.
- ATLANTE, 1981: "Atlante delle forme ceramiche" I, Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo, in: Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, Roma, 1981.
- AUSSTELLUNG FRANKFURT 1983: "Spätantike und frühes Christentum"- Ausstellung im Liebighaus Museum alter Plastik, Frankfurt am Main (16 Dezember 1983 bis 11 Marz 1984) (Hrsg. und Vorwort von H.Beck und P.C.Bol) Frankfurt 1983.
- BALABANOV-KRSTEVSKI, 1991: K. Balabanov, C. Krstevski, Terrakotni ikoni od Binica (Terracota Icons from Vinica), Ckopje, 1991,
- BANC, 1966: A. Banc, Vizantijskoje iskustvo v sobranijah Sovjetskovo Sojuza, Leningrad-Moskva 1966.
- BAUME- SALOMONSON, 1976: P. La Baume- J. W. Salomonson, Römische Kleinkunst Sammlung Karl Löffler, ne: Wissenschaftliche Kataloge des Römisch-Germanischen Museums Köln, III (Köln, 1976)
- BUSCHHAUSEN, 1984: H. Buschhausen, *Kunstgewerbe Ostillyricums*, Actes du X-e Congres International d'Archeologie Chretienne, (Thesalonique, 28 septembre – 4 octobre 1980), Cita del Vaticano - Thesalonique, 1984.
- CABROL ET LECLERCQ, 1914 : F.Cabrol et H. Leclercq, *Coupe de Podgoritza*, in "Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie, Tome troisieme, 2-me partie, Paris, 1914.
- DARCEL, BASILEWSKI, 1874 : A. Darcel et A. Basilewski, « Catalogue raisonné précédé d'un essai sur les arts industrielles du I-er au XV-e siècle ». Paris, 1874
- DE LA FERTE, 1958 : E.C.De la Ferte, L'antiquite chretienne au Musee du Louvre, Paris, 1958.
- DE ROSSI 1874 : J. B. DE ROSSI, Bulletin de l'Archéologie Chrétienne. Paris, 1874.
- DE ROSSI, 1877 : J. B. De Rossi, *De la patène de verre de Podgoritza conservée aujourd'hui dans le musée Basilewsky à Paris*. Bulletin de l'Archéologie Chrétienne (BAChr). 1877.
- DE ROSSI, 1884-85: J. B. De Rossi, *Frammento di bicchiere vitreo adorno di immagini bibliche lavorate ad intaglio*, Bulletin de l'Archéologie Chrétienne (BAChr), serie quarta-anno terzo, Roma, 1884-1885.
- DRESKEN-WEILAND, 1991: J. Dresken-Weiland, Reliefierte Tischplatten aus theodosianischer Zeit, Citta del Vaticano, 1991.
- DRESKEN-WEILAND, 1998: J. Dresken-Weiland, Repertorium der christlich-antiken Sargophage, Band II, Mainz, 1998,
- DUMONT, 1873 : A. Dumont, Bulletin de la Societe nationale des antiquaires de France, 1873.
- DUVAL, POPOVIÈ, 1984 : N. Duval et Vl. Popoviè, *Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum*, Actes du Xe Congrès International d'archéologie chrétienne (Thessalonique 28 septembre – 4 octobre 1980) vol. I, Cita del Vaticano - Thesalonique, 1984.
- GARRUCI, 1881: P. Rafaele Garruci Storia dell' Arte Cristiana, Prato, 1881, tome VI

- HOXHA, 1995: G. Hoxha, *Sigillata afrikane të periudhës së vonë antike nga qyteti i Shkodrës(Vases sigillés africains de la base antiquité à Shkoder)*. « Iliria », 1995, 1-2. f. 249-266.
- HOXHA, 2003: G. Hoxha, Scodra dhe Praevalis në antikitetin e vonë (Scodra and Praevalis in the late Antiquity) Shkoder, 2003
- HOXHA, 2005: G. Hoxha, *Osservazioni sul processo di cristianizzazione nella Provincia Praevalitana dal Tardoantico all' Alto medioevo (secoli IV-VII)*, Quaderni Friulani di Archeologia, XV, Udine, 2005
- HOXHA, 2007 : G. Hoxha, *Lissus dans la basse Antiquité*, Épire, Illyrie, Macedoine..., Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes, Collection ERGA, Recherches sur l' Antiquité, 10, (ed. D. Berranger-Auserve), Clermond Ferrand, 2007
- ICG, 1967: Istorija Crne Gore, Kniga prva, Titograd, 1967.
- ISKUSTVO VIZANTII, 1977 : Iskustvo Vizantii v Sobranija SSSR, Moskva, 1977.
- KAISER-MIN, 1984: H. Kaiser-Min, *Zusammenstellungen biblischer Beispiele*, in "Spätantike und frühes Christentum", -Ausstellung im Liebieghaus Museum alter Plastik, Frankfurt am Main, (16 Dezember 1983 bis 11 März 1984) (Hrsg. und Vorwort von H.Beck und P.C.Bol) Frankfurt, 1983.
- KLAUSER, 1961: Th. Klauser, *Studienzur Entstehungsgeschichte der christlichen Kunst 4*, Jahrbuch für Antike und Christentum, 4, Münster, 1961.
- KNIFIÆ, SAGADIN, 1991: T. Knifiæ M. Sagadin, Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoljetih krscanstra na slovenskem, Ljubljana, 1991.
- KRAUS, 1882: F. X. Kraus (Hrsg.) *Realenzyklopädie der christlichen Alterthümer*, erster Band (A-H), Freiburg, 1882.
- LAVRENCE, 194: M. Lavrence, "The sargophagi of Ravenna", 1945.
- LE BLANT, 1878 : E. Le Blant, *Etude sur les sargophages chretiens de la ville d' Arles*, Paris, 1878.
- LEVI, 1963: P. Levi, *Notes and comments, The Podgoritza Cup*. In "Heythrop Journal", IV, Oxford, 1963.
- LEVI, 1993 : P. Levi, *Notes and Comments, The Podgoritza cup*, Art, archaeology and architecture of early Christianity, (Ed. P. C. Finney), New York, 1993.
- LJUBNIKOVIAË ÈOROVIAË 1967: M. LjubnikoviaË ÈoroviaË *Ranohrisèanska staklena èaša iz Duklje*, in Actes IV, VII-e Congress des archeologues yougoslaves (Herzeg-Novi 1966) Beograd, 1967.
- MAIOLI, 1978: M. G. Maioli, *Una placetta bronzea raffigurante Daniele fra i leoni*, "Felix Ravenna", 1-2, 1977 (CXIII-CXIV) Ravenna, 1978.
- MARUCCHI, 1923: O. Marucchi, *Manuale di Archeologia Cristiana*, Roma, 1923.
- MIJOVIAË, 1978: P. MijoviaË *Ranohrisèanski spomenièi Pravealisa*, Arheološki Vestnik, XXIX, Ljubljana 1978.
- MIJOVIAË, 1987: P. MijoviaË *Ranohrisèanski spomenièi Pravealisa*, "Kulture Crne Gore", Titograd 1987.
- MIJOVIAË, 1980: P. MijoviaË *Kunstschatze. Montenegros*, Beograd.-Titograd 1980.
- MORWAT, 1882 : R. Morwat, *Exemples de gravure antique sur verre, a propos de quelque fragments provenant de Dukle (Montenegro)*, in "Revue archeologique ou recueil des documents et memoires. Nouvelle serie, 44, octobre, 1882.

- NARKISS, 1979: B. Narkiss, *The sign of Jonah*, Papers related to objects in the exhibition "Age of Spirituality", The Metropolitan Museum of Art (November 1977 – February 1978) in "Gesta" – International Center of Medieval Art, Volume XVIII/1, 1979, f. 64.
- PAZARAS, 1981: Th. Pazaras, *Two Early Christian Tombs from the Western Cemetery of Thessaloniki*, MAKEDONIKA, nr. 21, 1981, f. 373-389 .
- PERATE, 1892 : A. Perate, *L'Archeologie Chretienne*, Paris, 1892.
- PIPEROVIAE, 2001: T. Piperoviae *Through the centuries*, Mobil Art, Guide through cultural events in Montenegro, Nr. 5/02/2001 (Podgorica), 2001
- PRELOG, 1994: M. Prelog, *The Basilica of St. Euphrasius in Poreæ, Zagreb-Poreæ 1994*,
- SALOMONSON, 1979 : J. W. Salomonson, *Voluptatem spectandi non perdat sed mutet. (Observations sur l' Iconographie du Martyre en Afrique Romaine)*, Amsterdam/Oxford/New York, 1979.
- SÖRRIES, 1983: R. Sörries, *Frühchristliche Denkmäler in Albanien*, "Antike Welt", Heft 4, 1983, S. 24-25.
- SÖRRIES, 2005: R. Sörries, *Daniel in der Löwengrube* Wiesbaden, 2005
- STARE, 1980: V. Stare, *Kranj. Nekropola iz casa preseljevanja narodov. Katalogi i monografije*, 18, Ljubljana, 1980.
- STICOTTI, 1913: P. Sticotti (Hrsg), *Die römische Stadt Doclea in Montenegro*, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, VI, Wien, 1913.
- STUIBER, 1957: A. Stuibler, *Refrigerium Interim, Die Vorstellungen vom Zwischenzustand und die frühchristliche Grabeskunst* . in "Theiophaneia", 11, Bonn, 1957.
- WACKER, 1954: G. Wacker, *Ikonographische Untersuchungen zur Darstellung Daniels in der Loewwengrube*, Dissertation, Marburg, 1954.
- WEITZMANN, 1964: K. Weitzmann, *Zur Frage des Einflusses jüdischer Bilderquellen auf die Illustration des Alten Testaments*, Mullus – Festschrift Theodor Klauser, Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 1, 1964.
- WILPERT, 1903: J. Wilpert, *Die Malereien der Katakomben Roms*, Freiburg im Breisgau, 1903.
- WULF, 1914: O. Wulf, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, I, Die altchristliche Kunst, Berlin, 1914.

COMMENDATIO ANIMAE - PARADIGM PRAYER AND BIBLICAL SCENES OF THE EARLY CHRISTIAN FUNERARY RITUAL IN THE PRAEVALIS PROVINCE.

This article addresses two prayer cups with biblical images of the late antiquity from the Praevalis province. The typological description of the vases, as well as the iconographic analysis, relates them with a clear *patera*, used for prayer in the funerary ceremonies. Based on the Bible, their source of inspiration, as well as the meaningful cycle of images, aimed to find out any common elements between them and the prayers of the early Christian period. Meantime, further arguments have been suggested on the dating, as well as on some decorative elements, expressing artistic interlaced influences.

A fine ware cup with relief decoration, originating from North Africa is stored at the Historical Museum of Shkodër. It has been found in a cemetery, close to the ancient station *Cinna* (modern village Kalldrun, about 18km north of Shkodër), listed in the itinerary *Tabula Peutingeriana*. The Kalldruni cup, of 17.5cm diameter, is a molded made cup, decorated on the inside with figures in relief (Fig. 1).

A male figure on a podium stands between two lions in a menacing position. The male's almost naked body is wearing a loincloth. The hands and arms position, in the gesture of a prayer, reminds us of the biblical scene of the Old Testament "Daniel in the lions' den" (Dan, 6, 23). Facing Daniel, a fruit basket, which base runs towards the center of the cup, is filling the empty space devoid of images.

Considering the religious changes during the centuries III and IV, A.D, in such cups with relief decoration, pagan-mythological, neutral or even Christian scenes, are presented.

The main image of the Kalldruni cup, 'biblical orant', is entirely personified with prayer for life-saving. This is also expressed in the iconographic elements of the scene applied in relief. The standing position as an orant of the human image, in between two threatening but astounded lions, clearly shows that we are dealing with the miraculous delivery of Daniel.

The presentation of the biblical scene "Daniel in the lions' den" is a well known phenomenon of the early Christian period in the territory of Illyricum. It is worth mentioning, in this context, the examples of such common scenes: painted scenes presented in three early Christian graves from Thessaloniki; two other examples, respectively a mosaic and a sarcophagus from Poreæ (Parentium) (Croatia); two reliquary from Novalje (Croatia) and Nea Herakleia (Chalchydike) (Greece) (Fig. 3); the unique iconography engraved on a glass-ware with ornaments and inscriptions from Podgoritza (Fig. 12); the relief applications on three pottery slabs found during the

excavations of the Vinica castle (Macedonia) (Fig. 4) as well as in the engraving on a comb handle, made out of bone, present in the Kranj-Lajh cemetery (Slovenia) (Fig. 5).

Based on the iconography of Daniel with loincloth, as well as on the archaeological context of the find, 'Kalldruni Cup' could well be dated in the middle of the 4th century A.D. Another supporting argument on this date is offered by a North African fine ware of the type Atlante XLVIII, 14, coexisting in the same context with 'Kalldruni cup'.

It could be admitted that this cup was designed to be used as a Christian object in celebrating the memory of the dead. Its presence in a grave inventory, the shape with no base, as well as the relief iconography with a biblical scene, are evidence of this function. It is likely that its use in the funerary process should have been followed by *Ordo commendationis animae*, the paradigm prayer (standard).

The application of such a prayer is clearly exemplified in an ancient finding from the Western cemetery of Doclea, about 30 km north of the finding place of 'Kalldruni cup'. Reference is made to the so-called Podgoritza cup (Fig.6).

This glass ware with the biblical scenes represented in it has attracted the attention of the scientist for a long time. However, the first important advance in the interpretation of the biblical scenes and the identification of the accompanying inscriptions remains the most serious work of E. Le. Blant, *Étude sur les sarcophages chrétiens de la ville d'Arles*. The proceeding publications of P. Levi, A. Banc and M. LjubnikoviæËoroviæare similarly inspired by the work of E.Le. Blant.

The Podgoritza cup is a clear *patera* (cup for performing prayer), made out of transparent glass in a plain concave shape with no base. Its rim diameter is about 24cm and the depth is 5.5cm. The images and the accompanying inscriptions are engraved by a freehand technique on the inner side of the cup.

Here are designed seven scenes to the subject in the Old Testament and another one in the New Testament. In the centre of the cup is set the scene of Abrahams sacrifice (**Zan, 22, 1-19**) (Fig. 6), whereas, all around this scene, are designed seven biblical scenes accompanied with Latin inscriptions. Most of the inscriptions are engraved in capital letters (*majuscule*), only some of them with small hand (*minuscule*):

1. DANIEL DE LACO / LEONIS -
("Daniel in the lions' den") (**Dan., 6, 23**), (fig. 12)
2. TRIS PVERI DE EGNE / CAMI -
(The tres pueri in the furnace) (**Dan, 3, 20-30**), (fig. 13)
3. SVSANA / DE FALSO CRI / MINE.-
(Suzana escapes from false accusations) (**Suppl. Dan, 13**), (fig. 10)
4. DIVNAN DE VENT / REQVETI LIBERATUS EST.-
(The prophet Jonas escapes the swallow of the whale)(**Gio, 1-4**). (fig. 9)
5. ABRLM ETET EV/AM -
(Adam and Eve in the tree of knowledge)(**Zan, 3, 20; 4, 1, 25; 5, 1-5**) (fig. 7) ,

6. DOM NVS / LAIARVM / re/suscitat -
(Jesus Christ raises Lazar) (**Gen,11**, 1-44), (fig. 11)
7. Petrus virga perco/uouset / fontis cipe/runt quore/re -
(Peter (instead of Moses) striking water from a tree) (**Es. 17**, 1-7), (fig. 8)

In the accompanying inscriptions of the specific scenes some literary as well as substantial errors are distinguished. The presence of the two types of writing (majuscule and minuscule) and inaccuracies mentioned on the above have led to the opinion that these could be associated with two different hands and that the master of such work should not have been a native Latin speaker.

Substantial inaccuracies include: replacing of Moses with Peter (Fig. 8), the substitution of the rock Horeb with a palm tree (Fig.8) and the introduction in this cycle of Adam and Eve scene (Fig.7). However, the iconography seems to have been carefully designed. Of course, this has nothing to do with a completion of the “*Biblia pauperum*” type. Instead, it could be related to a patterned representation aiming to convey to the believers the message of faith and endurance strength.

The first four inscriptions are similarly designed. These are substantially associated with the expression *liberatus est*, which is only written close to the scene with Prophet Jonas (Fig.6, 9). Based on the history of the Christian Dogma, early Christian artists attempted to mainly design magic images related to supernatural rescue. They were aware of the fact that the rescue of Prophet Jonas was one of the most specific cases. Therefore, he is often presented along with Noah, protected from flooding, Daniel rescued from lions as well as the *tres pueri* rescued from the furnace.

These images, substantially connected refer to examples of salvation after the prayer was conducted. With the help of God these human victims are saved from death. A number of texts that list one after another numerous biblical elements do exist for such miracles. Such examples, called *Summarien*, used to be the basic foundation for the formulation of prayers.

The so-called paradigm prayer (standard) derives from here. Such a prayer is the one for the dead known as: *Commendatio animae* (prayer for the soul). The Latin version of such a prayer seems to be proved as early as the beginning of the 5th century. However, referring to the written sources, it is much older. The series of images, as well as the prayers, have the same provision source, the early Christian *Summarien*. The roots of the prayer in the Old Testament are equally influenced by the late Jewish tradition and the ancient Greek prayers. Such a combination of the biblical figures with the respective prayers reclaims the theme of salvation in the form of a miracle of God.

Nevertheless, it is noticed that this series of salvation refers not just to the dead people’s destiny. The nature of prayers shows that they can also be used for the alive in need. These standard prayers do always begin with an expression in the form of an acclaim: “*Libera nos Domine,... sicut liberasti...*” (O Lord deliver ..., as you delivered). It is

noticed that the only form of prayer remains the standard one, whereas, the list of the miracles mentioned changes over time or in accordance with the designed images.

The common patterns between the biblical scenes and the accompanying inscriptions in the 'Podgoritza cup' are confronted to the original texts of the *Constitutiones Apostolicae* in the works of life and passions of martyrs. Consequently, the relevant prayer of the Podgoritza cup followed by the biblical scenes can be formulated as such:

“Libera nos, Domine, animam ejus, sicut liberasti,
 Danielem de lacu leonum,
 tres pueros de camino ignis,
 Susannam de falso crimine,
 Jonam de ventre ceti...,
 Mosem de manu Pharaonis,..”

Deliver o Lord the soul of the servant, as you delivered,
 Daniel from the lions' den,
Tres pueri from the furnace,
 Susanna from false accusation,
 Jonas from the whale...
 Moses from Pharaoh's hands,..”

The researchers have noticed the different styles that the biblical scenes are designed. Most of the scenes show features of the late Roman art. The scenes of 'Abraham sacrifice' (Fig. 6), 'the crucifixion of Lazarus' (Fig. 11) and 'Peter with miraculous source' (Fig. 8), are all influenced by the Coptic art.

Similarly, the Phrygian costume of the *Tres pueri* (Fig. 13) and Daniel (Fig. 12) seems to be of Eastern origin. In most of the cases, the appearances of Daniel, usually outside Rome, are designed in Persian or Phrygian costume. It is this element which reminds us of a similar pattern designed in the sarcophagi of Ravenna, applied on luxury objects such as gems, ivory or textile items.

It is worth mentioning another close analogy of the iconographic representation, discovered in the outskirts of Shkoder. This is a clay Christian *ampullae*, which is decorated on both sides in relief. Within a circle, designed with dots in relief, the scene of 'Saint Menas between two camels' is applied. He is wearing a Phrygian costume and standing after the typical orant position (Fig.14).

It has been already noticed that in earlier appearances the scenes of the Old Testament dominate. Similar scenes of the New Testament were still on their way. At first they appeared as a supplemental or additional element for the examples brought out from the Old Testament. This does similarly apply to literary texts, as well as to the applied

scenes. One such example is the Podgoritza cup with seven scenes from the Old Testament and another one from the New Testament, after which 'Christ delivers Lazarus' (Fig.11)

Such detailed inscriptions with small hand letters (minuscule), substitutions of the rock with a tree and the appearances of characters with the above-mentioned Phrygian costumes make us think of a later date than the 4th century A.D. Even when comparing the ichnographic elements the dating of Podgoritza cup could be surely dated later than the production period of Kalldruni cup.

The cups discussed are both meaningful evidence of the Christianization process at the Praevalis province during late antiquity. The 'Kalldruni cup' could be listed among the earliest objects with a Christian character. Being an imported object, it penetrates into the population which is experiencing the earliest phase of Christianization. The 'Podgoritza cup' proves a more advanced stage of this process. Its ichnographical images testify influences of both, Eastern and Western art. Similarly, the historical sources, the Christian edicts, as well as the results of the archaeological researches demonstrate the interlacement of such different influences in material, as well as in spiritual culture. Such influences originate both from the Western and Eastern parts of the Empire. This also corresponds to the location of Praevalis province, between the two respective capitals, Rome and Constantinople.